

תכלת מן הדיונון או מן הארגמון?
שמואל אריאל
הצופה, י"ד בניסן תשס"ג

בגליון ערב שבת חוה"מ פסח התפרסמו דבריו של ר' אליהו שרגאי, הסוקר את זיהוי התכלת בדורות האחרונים. שרגאי מצדד באופן בלעדי בזיהוי של האדמו"ר מראדזין, שזיהה את חלזון התכלת כדיונון, ושולל את הזיהוי של חלזון התכלת כארגמון קהה קוצים. הטענה המרכזית שטוען שרגאי היא, שזיהוי של האדמו"ר הוא היחיד שקיבל אישור ופסיקה הלכתית (על ידי האדמו"ר עצמו), וזאת בניגוד לזיהוי של הארגמון, ובלשונו: "למיטב ידיעתי, הזיהוי השלישי (העמותה המייצרת את התכלת מן הארגמון) לא פרסם עד היום פסק-הלכה מגדולי ישראל שבימינו המאשש את מחקרם והקובע שאכן החילזון שזוהה על-ידם הוא הנכון", "היחיד שפסק בבירור שיש להטיל תכלת בציצית, קבע מהו החילזון... הוא הרבי מראדזין". איני בא כאן לדרג את חכמי ישראל שבדורותינו, מי הם "גדולי ישראל" ומי לא; אך סבורני שדברים אלה אי אפשר לאומרם. ישנה סיעה משמעותית של רבנים ופוסקים, שפסקו הלכה למעשה להטיל את התכלת המופקת מן הארגמון, ואמנה כמה מהם הידועים לי (לפי סדר הא"ב, והסליחה עם תלמידי החכמים שלא הזכרתי): הרב צפניה דרורי, ראש ישיבת קריית שמונה; הרב ראם הכהן, ראש ישיבת עתניאל; הרב שמואל טל, ראש ישיבת תורת החיים; הרב זילברמן, ראש ישיבת אדרת אליהו; הרב דב ליאור, ראש ישיבת "ניר" ורבה של קריית ארבע; הרב שבתאי רפפורט, ראש ישיבת שבות ישראל; הרב הרשל שכטר, מן הישיבה-אוניברסיטה. יכול אדם להעדיף את הוראתו של האדמו"ר מראדזין על פני הוראתם; אך אי אפשר להתעלם מדבריהם לחלוטין, ולטעון שאין כל פסיקה התומכת בזיהוי של הארגמון, והאדמו"ר הוא היחיד שפסק בסוגיה זו.

כמו כן, עוד מגדולי דורנו נטו לזיהוי של הארגמון, אף שלא פסקו אותו למעשה: הגריא"ה הרצוג זצ"ל, בעבודתו על זיהוי התכלת, מצדד מאוד בזיהוי של הארגמון (זיהוי זה קיים בעולם המדע כבר כמאה ושבעים שנה, ולא התחדש רק לאחרונה), אלא שהוא נטה ממנו במסקנה והציע זיהוי אחר, מחמת שתי קושיות, אך קושיות אלה תורצו כבר באופן פשוט. נביא את העיקרית שבהן: הרב הרצוג טען, שישנו קושי בסיסי בזיהוי של הארגמון שאי אפשר להפיק ממנו צבע תכלת, אלא רק צבע סגול. ואכן במשך שנים לא הצליחו להפיק מן הארגמון צבע תכלת, עד שהתגלה בשנים האחרונות, שבחשיפה לשמש הופך הנוזל של הארגמון לכחול. [לעומת זאת, תמוהים מאד דבריו של שרגאי, שהרב הרצוג לא התנגד לזיהוי של הדיונון, ובלשונו: "אילו היו לרב הרצוג פקפוקים בכשרות התכלת הזו (של ראדזין), ודאי לא היה נמנע מלהעיר זאת". פקפוקיו של הרב הרצוג על התכלת של ראדזין הם רבים, ומופיעים במפורש בעבודתו, ומחמתם הוא חיפש זיהוי אחר].

הרב מנחם בורשטיין שליט"א מעיד (הדברים מופיעים בהקדמה לספר "לולאות התכלת"), שבשיחה עם הגרש"ז אויירבך זצ"ל, אמר לו הגרש"ז, שניתן לפסוק הלכה על סמך החומר שאסף בעניין חלזון התכלת, אך מסיבות צדדיות אין הוא יכול לפסוק בנושא זה. וכן הרב יוסף קאפח זצ"ל אמר (שמעתי מפיו), שמסתבר שאכן הארגמון הוא חלזון התכלת. מעבר לשאלת הפסיקה לגופו של הזיהוי, ישנם כמה וכמה קשיים בזיהוי של הדיונון, לעומת הזיהוי של הארגמון. נתאר בקצרה את שני בעלי החיים הללו: הארגמון הוא חילזון ימי, ואילו הדיונון אינו "חילזון" כפי שהמונח הזה משמש בלשונו אין לו קונכיה, אלא הוא בעל חיים שונה לגמרי מן החלזונות, כעין תמנון קטן. ניתן לומר, שהמילה "חילזון" בלשונו איבדה את משמעותה המקורית, ורק בטעות אנו מכנים "חלזונות" את בעלי הקונכיה, ובלשון חז"ל "חילזון" היה דיונון ולא שבלול. אך בכמה מקורות נראה בבירור, שבאמת אין אנו טועים, וה"חילזון" שבמקורות הוא כמו בלשונו, רכיכה בעלת קונכיה, שבלול:

כך רואים במדרש שיר השירים רבה פרשה ד': "צא ולמד מן החלזון, שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו..." דהיינו, שהחילזון הוא בעל "נרתיק", קונכיה, בעוד שלדיונון אין כל נרתיק חיצוני העוטף אותו.

וכך אומר הרמב"ם בפירוש המשנה לכלים י"ב א (בתרגום הרב קאפח): "הצדף של בעל חי הימי הנקרא חלזון", דהיינו, שהחילזון הוא בעל חיים שיש לו צדף.

הגמרא בסנהדרין צ"א א' אומרת: "עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד, למחר ירדו גשמים ונתמלאו כולו חלזונות". כלומר, שבמקביל לחילזון הימי, שממנו מפקים את התכלת, יש גם חילזון יבשתי, שנמצא בהרים, והוא מופיע לאחר הגשמים. הדברים מתאימים יפה לארגמון, שהרי ידוע לכולנו שיש חלזונות ימיים וחלזונות יבשתיים, ואלה שביבשה מופיעים בעונת הגשמים. ואילו לדיונון אין התיאור הזה מתאים כלל אין בעל חיים יבשתי הדומה לדיונון, וממילא לא מובן מה הוא אותו "חילזון" שמופיע בהרים אחר הגשמים.

נקודה נוספת התומכת בזיהוי של הארגמון לעומת הדיונון לא ידוע לנו ממקורות היסטוריים וארכיאולוגיים, על שימוש בדיונון בעת העתיקה באזורנו לצביעה. בעוד שישנם מקורות היסטוריים ברורים, וממצאים ארכיאולוגיים רבים, המעידים על כך שהארגמון שימש בעת

העתיקה לצביעת אריגים, באותו איזור שאותו מציינים חז"ל כמקום צידת החילזון חופי צור וצידון. כידוע, בתנ"ך ובדברי חז"ל לא היתה התכלת מיוחדת לעם ישראל בלבד, אלא גם הגויים השתמשו בה לצורכיהם, וכגון במגילת אסתר, שאצל אחשוורוש היו "חור כרפס ותכלת". ממילא, יש מקום להסתייע גם בראיות חיצוניות לשם אישוש הזיהוי, וראיות אלה תומכות מאוד בזיהוי של הארגמון.

אין בדברים אלה פגיעה חלילה בכבודו של האדמו"ר מראדזין זצ"ל. האדמו"ר פרץ פריצת דרך משמעותית בנושא התכלת, בכך שהעלה את האפשרות לחדש מצוה יקרה זו, שנשכחה מאיתנו באורך הגלות. כל הדיונים שבאו אחר כך בנושא זה, ינקו מן המעוף וכוח החידוש של האדמו"ר מראדזין, והמשיכו את הדרך שבה הציע לחפש את החילזון. סבורני, שאילו היה האדמו"ר חי עמנו כיום, היה מעדיף בעצמו את הזיהוי של הארגמון, וכפי שציטט שרגאי מדבריו של האדמו"ר, שהיה איש אמת ומוכן להודות על האמת: "...והנני מודיע בזה, כי כבר פרסמתי ברבים והודעתי, אשר כל מי שיש לו דברים וטענות מה נגדנו, ישלחם אלי. ואם יש בהם ממש, אם יאמרו כהלכה, אקבל האמת ממי שיאמרה. והנני מוכן בעזהש"י להודות על דבריו ברבים... כי באמת לא יהיה לי זה לפחיתות הכבוד כלל, אלא אדרבה זה יהי תהלתי ותפארתי, וכשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אקבל שכר על הפרישה..."

(הכותב הוא ראש הכולל בישיבת עתניאל)